

od "stare" k "novoj" ruralnosti

maja štambuk

institut za društvena
istraživanja,
zagreb, hrvatska

Pripadnost selu stvara se i očituje na vrlo složene i teško posve objašnjive načine. U ovom članku autorica nastoji sistematizirati tek neke razine i sastavnice ruralnosti. Na materijalnoj razini analizira kako zemlja, poljoprivreda, krajolik "proizvode" snagu kojom selo stvara i oblikuje ruralnost.

Druga razina nužna u definiciji ruralne pripadnosti jest društveno(-individualna) razina: pojedinac sa svojim osobinama, ulogama, položajima, fizisom. Dalje slijedi obitelj, zatim lanac isprepletenih unutarrodbinskih veza. Na samom kraju jest lokalna društvena zajednica - samo selo. Mreži društvenih odnosa može se pridodati i mreža odnosa na veće udaljenosti i s institucijama i sa skupinama neseoskoga i neseljačkog značaja.

U dinamici ovih međuodnosa i odnosa svih prema zemlji, poljoprivredi i pejzažu stvara se i očituje ruralnost kao vrlo čvrsta spona između pojedinca i zajednice, između čovjeka i prostora, između rada i života.

primljeno travnja 1994.

—> Raščlamba složenog pojma ruralnosti (u istraživačke, heurističke svrhe) pomaže istraživaču da se približi izvornoj ideji naselja i neseljenosti: njenim povijesnim, zemljopisnim, duhovnim temeljima i da olakša operacionalizaciju samog pojma.

Ruralnost shvaćena kao pripadnost rurusu, selu, seoskoj zajednici, ruralnom prostoru mijenja se s vremenom zavisno od promijenjenih okolnosti u kojima se oblikuje.

Sam sadržaj ruralnosti manje je podložan promjenama. Promjenljiva su samo obilježja sastavnica ruralnosti.

Ruralnost je, dakle, uvijek nova i različita od "susjedne" ruralnosti. "Susjedno" treba shvatiti u zemljopisnom i povijesnom, dakle u vremenskom smislu. A. Barbič, kad govori o "novom" poimanju ruralnosti, misli na "uvažavanje onih iskustava i koncepata koji su se u prošlosti pokazali uspješnima, a smisljeno se dopunjuju sa suvremenim razvojnim smjernicama, kojih je cilj povećanje kvalitete života" (1990: 173). Povijesnost se shvaća u obje vremenske ravni: horizontalnoj i vertikalnoj.

Definirati ruralnost teško je i lako. Označivši je kao pripadnost sasvim određenoj rezidencijalnoj zajednici, moguće je pripisati joj sadržaje i vrijednosti te zajednice i pritom se ne ogriješiti o zahtjeve istinitosti. No, nije dovoljno precizno. Nešto može biti točno, ali teorijski neheuristično. Tako bi vjerojatno bilo s mnogim odrednicama ruralnosti.

Koje su odrednice ruralnosti, mogu li se sve pobrojiti, kolika je u rezultanti vrijednost ili važnost pojedinih elemenata? Kako se mijenjaju sastavnice ruralnosti? (Kako će ih promijeniti rat? Koliko ih je rat izmijenio?)

Raščlamba pojma ruralnosti može se započeti od zemlje, nastaviti se poljoprivredom, zaključiti pejzažom. Ova razina analize obuhvaća, dakle, materijalne uvjete postojanja. I, naravno, način na koji oni stvaraju, "proizvode" snagu kojom selo oblikuje pripadnost sebi ili na koji se način oblikuje pripadnost selu. Upravo na ovoj razini, odnosno na važnosti upravo ove i ovakve, "materijalne" razine u definiciji ruraliteta, ruralitet se značajno distancira od urbaniteta, ukoliko se to uopće može uspoređivati.

Druga razina neophodna u definiranju ruralne pripadnosti jest socijalno-individualna razina. Prije svega, pojedinac sa svojim osobinama, ulogama, položajima, fizisom. Dalje slijedi obitelj, sve njene mutacije, unutarnje ustrojstvo, odnosi, a posebice odnosi koji nastaju u proizvodnji na obiteljskom gospodarstvu i zajedničkoj potrošnji u domaćinstvu. U socijalnom lancu zatim dolazi rodbina, a na samom kraju jest lokalna društvena zajednica, selo, ponegdje i pripadajući zaseoci. Mreži društvenih odnosa može se pridodati i mreža odnosa na veće udaljenosti i s institucijama i skupinama neseoskog i neseljačkog značaja.

U dinamici ovih međuodnosa i odnosa svih prema zemlji, poljoprivredi i krajoliku stvara se i očituje ruralnost kao vrlo čvrsta spona između pojedinca i zajednice, između čovjeka i prostora, između rada i života.

I. s a s t a v n i c e r u r a l n o s t i

1. **Temeljne materijalne pretpostavke** (sastavnice) koje uokviruju seosko područje, "drže" ruralnu zajednicu na okupu i određuju tip pripadnosti jesu:

- a) zemlja
- b) poljoprivredna djelatnost
- c) ostale djelatnosti
- d) seoski pejzaž

2. **Individualno-društvena razina ruralnosti:**

- a) pojedinac
- b) obitelj
- c) rodbina
- d) seoska (lokalna) zajednica (selo)
- e) mreža osobnih (obiteljsko/rodbinskih) veza na daljinu

II. o d n o s i

- a) odnos zemljišnih površina i poljoprivrede
- b) odnos zemlje i ostalih djelatnosti
- c) odnos poljoprivrede i pejzaža
- d) odnos ostalih djelatnosti i pejzaža
- e) odnos poljoprivrede i ostalih djelatnosti

1 a) zemlja

Misli se na poljoprivredno zemljište, dakle, obrađivanu zemlju (oranice i vrtovi, voćnjaci, vinogradi i livade), pašnjačke površine, ribnjake, trstike i bare te šume. Način upotrebe zemlje, tip poljoprivrede koja pogoduje raspoloživim zemljišnim uvjetima (ratarstvo, stočarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo i dr.), način parceliranja i ukupna isparceliranost, veličina parcele, tip nasljeđivanja (analiza oporuka, darovnica), način korištenja "općinskih" zemalja (pašnjaka i šuma), način gradnje i održavanja poljskih puteva, komasacije, itd. usko je povezan s tradicijom ruralne zajednice, njenom organizacijom, znanjima, vještinama. Poseban vid utjecaja zem-

lje na pojam ruralnosti jest odnos prema zemlji, naročito prema obiteljskom posjedu, često prema jednom određenom dijelu posjeda. Upravo na odnos prema zemlji može značajnije utjecati svaka mijena u socijalnoj strukturi sela nastala pod utjecajem sklopa modernizacijskih potprocesa. Nužno je ovdje spomenuti i "novi" pristup filozofiji i strategiji razvitka, poznatog kao "održivi razvitak" (engl. sustainable development, fr. developpement durable) i koji značajno u zadnjih nekoliko desetljeća utječe posebno na odnos prema poljoprivrednom zemljištu kao osnovnom energetskom izvoru živog svijeta. Mnogo je definicija održivog razvitka, ali svima je zajedničko da se oslanjaju na pažljiviji odnos prema prirodnim izvorima. Navodimo definiciju iz jednog rada V. Laya (1992:5): "Održivi razvitak je takav proces produkcije potreba i sredstava za njihovo zadovoljavanje čija posljedica nije uništavanje i/ili smanjivanje kvalitete prirodnih resursa do granice ispod koje počinje ugrožavanje zdravlja, obnavljanja i opstanka živog svijeta. Ili drugačije: to je onaj proces zadovoljavanja potreba koji ne dovodi u pitanje vlastite prirodne, fizičke osnove." Ne samo seljak, već svaki stanovnik sela počinje se smatrati čuvarom prirode bez obzira na njegove smanjene mogućnosti djelovanja (više je formalno neobrazovanih, a izbor je sredstava sužen itd.). Glavni prijenosnici ovih ipak prvenstveno "urbanih" odnosa i procesa jesu prije svih doseljenici, tzv. novi stanovnici sela, i zaposleni seljani koji se svaki dan ili svaki tjedan vraćaju u svoje selo. Utjecaj medija također je važan, jer i oni prenose globalne poruke lokalno-me, u ovom slučaju ruralnom žiteljstvu.

Rat je promijenio odnos prema zemlji. Mističnost zemlje za seljana, naročito seljaka, dobiva u ratnim vremenima dodatni naboj kroz njeno značenje nacionalnog teritorija.

Indikatori: veličina posjeda, veličina parcele, tip proizvodnje, tip nasljeđivanja, način korištenja "općinskih" zemljišta, odnos prema zemlji, odnos prema obiteljskom posjedu, lokalna znanja, vještine u vezi s poljoprivredom i komplementarnim djelatnostima

1 b) poljoprivreda

Možda i ne treba dokazivati važnost poljoprivrede u oblikovanju ruralnosti. Međutim, potrebno je taj dokaz pokušati izvesti kako bi se u narastajućem trendu udjela nepoljoprivrednih djelatnosti u selu razotkrio odnos poljoprivrede i nepoljoprivrede u trajućem procesu oblikovanja ruralnosti.

U jednoj pradjelatnosti kakva je poljoprivreda važna je njena gospodarska ali i društvena strana i utjecaj koji ima na socijalnu zajednicu unutar koje se poljoprivredna proizvodnja organizira. Isto tako, značajan je utjecaj same zajednice (obiteljske i seoske) na vrstu i način poljoprivredne proizvodnje i organizacije.

Mogućnost preživljavanja što ga nudi sva šarolikost poljoprivrednih proizvoda jedan je od razloga zatvorenosti sela u vlastiti prostor (a prije sela i same obiteljske zajednice, domaćinske grupe), odnosno spore integracije sela (onoga poljoprivrednog) u procese koji teku izvan njega. Za te procese seljak je nevažan. Važan je njegov proizvod, a do njega se dolazi preko malobrojnih posrednika.

U poljoprivredi na obiteljskom posjedu posla ima za sve članove domaćinstva, za najstarije i najmlađe, za žene i muškarce. Upravo je u poljoprivredi temelj podjele rada po spolu i dobi. Bilo bi pogrešno u tome vidjeti (samo) namjeru segregacije po spolu već prije svega racionalnost kojom članovi seljačkog domaćinstva prilaze poslovima na gospodarstvu i u domaćinstvu. Spol kao faktor socijalne segregacije, čini nam se da je uvjetovan razlozima izvan samog rada.

Svakako je točno da je spol, uz rad i starost, kriterij za podjelu uloga i položaja članova domaćinstva. Sporost kojom promjene ulaze u seljačko domaćinstvo jedan je od razloga zašto još danas ženu rijetko srećemo na položaju kućedomaćina.

Tip poljoprivredne proizvodnje utječe i na tip obiteljske organizacije. Razlikuju se po nekim osobinama ratarska, stočarska ili vinogradarska domaćinstva. Te ra-

zlike valjalo bi pobliže ispitati. Bolje je uz ove proizvođačke oznake dodati "pretežno" ili "dominantno", jer stroge specijalizacije u našoj obiteljskoj poljoprivredi i nema.

Osim toga, tip poljoprivredne proizvodnje utječe i na kulturu stanovanja, prije nego na kvalitetu života. Svaštarska priroda domaćeg poljodjelstva otežava uočavanje razlika na prvi pogled.

Indikatori: vrsta poljoprivredne proizvodnje, poljoprivredni rad, podjela rada, autokonzumnost, autarkija, slobodno i radno vrijeme, godišnji raspored poslova.

1 c) ostale djelatnosti

Smanjivanje udjela poljoprivrede u ukupnom gospodarstvu ali i u seoskom gospodarskom krugu (ambijentu) vezano je prije svega (ili je ponegdje posljedica) s opadanjem broja poljoprivrednika i ukupnoga poljoprivrednog stanovništva. Često, ovaj trend znači i stagnaciju ili pad broja ukupnog broja stanovništva nekoga ruralnog područja, posebice onoga koje nije na vrijeme osigurao alternativno zaposlenje djelatnom stanovništvu.

Dva su osnovna trenutka ulaska nepoljoprivrednih djelatnosti u seoska područja. Jedan je da se često političkim odlukama, u fazi demografske stagnacije ili već recesije nastale propašću poljoprivrede i odljevom poljoprivrednog stanovništva, u ruralna područja implantira neka nepoljoprivredna djelatnost, vrlo često industrijska i vrlo često bez gospodarske i društvene analize uvjeta i posljedica ove instalacije.

Drugi je način da se nepoljoprivredna(e) djelatnost(i) "uvlači" u sela tražeći za to prije svega gospodarske razloge. Dakle, ovdje se pokazuje sluh investitora za gospodarski interes. No svjedoci smo da se često zanemaruju ukupni gospodarski i socijalni interesi seoskog stanovništva. Prvo, zanemaruju se autohtone, endogene razvojne mogućnosti seoske sredine. Kvalifikacijski nepripremljeno stanovništvo kojemu je dosta tradicionalne poljoprivrede obično pohrli privučeno izazovima industrije i začarano zamišljenim prednostima novog zaposlenja, zapusti znani posao na obiteljskom gospodarstvu. Dakle, iz posla kojeg poznaju upute se na posao o kojem ne znaju ništa. Iz slabo plaćenog i socijalno neatraktivnog statusa seljaka prelaze u također slabo plaćeni i također socijalno ne osobito priznat status ne-kvalificiranog radnika. Promjena zbog promjene! Nezadovoljstvo koje nužno prati ovu promjenu radnog mjesta (možda je ovo najteža promjena radnog mjesta koja uopće postoji i to s više razloga) vraća se kao bumerang obitelji, pojedincu, obiteljskom posjedu. I možda ne udara odmah, ali udara svakako. Slijedi adaptacija i pojedinca i obitelji, a s vremenom, ovisno o broju slučajeva, i seoske zajednice. Selo se otvara, povezuje s bližom i daljom okolicom, svojoj okolini pristupa s novim znanjima i gleda je novim očima. Bez slabljenja poljoprivrede ruralna područja u pravilu ne mogu prosperirati. U selima promjene su bolnije nego u aktivnom, živahnom gradu kojega *modus vivendi* i jest promjena.

Izborom ekološki neadekvatnog industrijskog pogona zapečaćuje se na dulje vrijeme razvitak nekoga ruralnog kraja. Na odnos između urbanih i ruralnih sredina mogu se u grubim crtama primijeniti obrasci koji vladaju u odnosima razvijenih i nerazvijenih. Koliko je nama poznato, ovaj odnos, zbog njegove svepolitičke iskoristivosti, istraživan je više nego odnos sela i grada ili poljoprivrede i nepoljoprivrede. Razvoj svijesti o pažljivom (ili barem pažljivijem) odnosu prema prirodi i izvorima koji jesu obnovljivi ali samo kad se njima razumno raspolaže, osvještuje odnos prema okolini i čini ga sastavnim dijelom "nove" ruralnosti. Dakle, ne bilo kakav odnos prema okolini nego osviješteni odnos koji razumije dokle se može ići u korištenju i upotrebi prirodne okoline. Osviješteni seljanin brani "svoju" zemlju od nasrtaja neosviještenog kapitala iskajući, tražeći onu vrstu razvitka koji se najčešće naziva održivim.

Indikatori: nepoljoprivredno stanovništvo, nepoljoprivredne djelatnosti, odnos poljoprivrede i ostalih djelatnosti u prostoru, endogeni razvitak, komplementarni razvitak, kvalifikacijska struktura djelatnog stanovništva, društveni ugled, odnos prema prirodi i resursima.

1 d) krajolik

Sve veće i nekontrolirano, kratkoročno i dogoročno ugrožavanje i uništavanje prirodne okolice uvodi pejzaž na velika vrata u mnoge znanosti. Ruralna sociologija, zahvaljujući prvenstveno humanim geografima, davno ga je prepoznala kao determinirajuću činjenicu ruralnog rada i života: u pejzažu je granica između ravnice i brdsko-planinskog prostora, a time i granica između različitih tipova poljoprivrede; krajolik nekoj lokalnoj zajednici omogućava brzu i laku komunikaciju s bližim i daljim susjedstvom, a drugoj to onemogućuje, pejzaži otočkih naselja drukčiji su od pejzaža obale i na njima su naselja drukčije raspoređena, drukčije organizirana, poljoprivreda drukčije oblikuje otočki pejzaž. Utjecaj poljoprivrede na krajolik golem je i može se reći da je većina "prirode" koja je nadohvat ljudskoj ruci prije svega djelo ljudskog rada, rada mnogih generacija. I u naoko sasvim "prirodnom" ili zapuštenu pejzažu pažljivijim promatranjem (na snimkama iz aviona, npr.) mogu se otkriti tragovi nekadašnjeg ljudskog djelovanja.

Danas se u općoj koncepciji zaštite okoliša vrlo ozbiljno razmatra nova uloga seljaka - kao čuvara i vrtlara prirode. Visoka proizvodnost moderne poljoprivrede, slabija atraktivnost poljoprivrednog rada (osobito u financijskom učinku) ali i kao socijalnog promotora (kanala), rezultira sve većim napuštanjem i zapuštanjem golemih donedavno obrađenih površina. Prva na udaru jesu takozvana marginalna zemljišta. Bogatije zemlje traže načina da se zemljište koje se ne koristi više za poljoprivrednu proizvodnju održava "vrtlaranjem". Traži mu se druga namjena - turistička, rekreacijska i sportska.

Smanjivanje opsega, a negdje i nestajanje poljoprivredne djelatnosti (u užem, tradicionalnom smislu) iz sela i pejzaža mijenja mnogo toga u međuodnosima ovih komponenata. Utječe i na smanjivanje važnosti same poljoprivrede (kao zanimanja, zanata ili profesije) na sadržaj pojma ruralnosti, poglavito preko njena smanjenog utjecaja na način života unutar obitelji i unutar seoske zajednice.

Indikatori: odnos pojedinih vrsta zemljišta, vlasništvo nad zemljištem, poljoprivredno područje (mediteransko, brdsko-planinsko, ravničarsko), odnos poljoprivrednog i nepoljoprivrednog zemljišta.

Individualno-društvene komponente ruralnosti temeljne su za sociološki aspekt pojma.

2. Individualno-društvena razina na kojoj se oblikuje ruralnost:

- a) pojedinac
- b) obitelj / domaćinstvo
- c) rodbina
- d) seoska zajednica (selo)
- e) mreža odnosa na daljinu

2 a) pojedinac

Položaj pojedinca u seoskom društvu drukčiji je od položaja pojedinca u urbanoj okolini. Mala lokalna zajednica određuje bezpogovorno zahtjeve u pogledu ponašanja svakog pojedinca u skladu s dodijeljenom mu ulogom, položajem u široj i užoj zajednici, očekivanjima zajednice. Pojedinac je, svjestan zahtjeva zajednice, njen čvrsti oslonac, prenositelj i propagator tradicionalnih vrijednosti, promicatelj određenog tipa ruralnosti. Promjene u obrazovanju, zaposlenju, obitelji-

skom okruženju, itd, djeluju na ukupno ponašanje pojedinca, stoga je on važan čimbenik u transformaciji ruralnosti.

Indikatori: spol, starost, obrazovanje, bračni status, položaj u obiteljskoj zajednici, radne obveze na gospodarstvu, zap oslenost izvan gospodarstva

2 b) obitelj / domaćinstvo

Seoska je obitelj danas derivat nekadašnje velike seljačke višegeneracijske obitelji, nastala pod utjecajem vrlo snažnoga i brzog procesa transformacije obitelji započete u gradovima. Selo je relativno brzo prihvatilo te promjene, pa je proces raspadanja nekadašnjih porodičnih zadruga i svih većih obiteljskih zajednica neuobičajeno hitro i dokraja završio u seoskoj sredini. Današnja seoska obitelj nuklearnog je tipa, najčešće. Ipak, rezidencijalna pripadnost prostorno omeđenom seoskom socijalnom krugu, vezanost uz tradicijske naslage proizašle iz bavljena poljoprivredom bez obzira na intenzitet današnje vezanosti uz poljoprivrednu djelatnost, kontakt s prirodom često neosviješten ali s velikim utjecajem na dnevni i godišnji životni ritam obitelji, snažniji utjecaj vjere i Crkve na ponašanje obitelji i sam odnos prema obitelji te utjecaj crkvenih preporuka i svetkovina na život i rad u obitelji i još mnogo toga, čini da se seoska obitelj znatno razlikuje od gradske. Blizina rodbine, a često i odseljenih članova (udatih kćeri) djeluje na veću koheziju članova. Odnos prema starima i mladima običajno je propisan, i na obitelji koje odstupaju od tih obrazaca gleda se s prijekorom. Zna se što je dobro a što nije dobro i to je prilično usuglašeno: male su varijacije u ponašanjima kad su u pitanju temeljne vrijednosti ruralnog društva. Obitelj je sredina koja tim vrijednostima produžuje trajanje uvažavanjem i inzistiranjem na njima. Slučajevi odstupanja nemaju status presedana. Obitelj je čvrsti oslonac svakom članu, odseljenom na veću ili manju daljinu, ali i onom koji ostaje u neposrednoj blizini. Ona stvara i održava osjećaj pripadnosti obitelji i seoskoj sredini. U kriznim vremenima, kakva su ratna, nastaje čvršća emocionalna i materijalna povezanost koja se manifestira vrlo konkretnom solidarnošću na razini obitelji, seoske zajednice i šireg zavičaja.

Sve manji broj poljoprivrednih obitelji, koji su ipak glavni oslonci tradicijskih zaslada, odnosno sve veći broj nepoljoprivrednih obitelji u selu, pa i doseljenog stanovništva, olabavljuje (omekšava) društvene stege, pa i odnose unutar obitelji. U socioekonomskom smislu vrlo je važna pojava mješovitog seoskog domaćinstva. Nepreciznost ovog pojma zahtijeva da svaki put ponovimo kako se radi o domaćinstvu s poljoprivrednim i nepoljoprivrednim izvorom prihoda. Najčešće, izvor mješovitosti jest pluriaktivnost, a pluriaktivnost znači rad na poljoprivrednom posjedu i izvan njega. Pritom nije važno radi li se o jednom članu (tada je to uvijek seljak-radnik) ili više članova koji zarađuju u različitim gospodarskim djelatnostima. Iako se može govoriti o obiteljskom poduzetništvu ili obitelji-poduzeću i u isključivo poljoprivrednoj i u isključivo nepoljoprivrednoj djelatnosti, ipak slučaj mješovitog domaćinstva, odnosno poljoprivredno/nepoljoprivredne kombinacije specifičan je iz nekoliko razloga: omogućava racionalno korištenje obiteljske radne snage na posjedu i izvan posjeda (naravno, pod uvjetom gotovo savršenog tržišta rada), učvršćuje financijsku stabilnost obitelji, pojačava njenu "zaštitničku" ulogu, osobito u socijalno i gospodarski traumatičnim vremenima, stvara nove odnose među članovima seoske obitelji s poljoprivrednim posjedom. Naime, važnost nepoljoprivrednog dohotka za prosperitet obitelji (ponekad preživljavanje), posebice njegova pretpostavljena stalnost i neprestani rast, što se ne može očekivati od dohotka s poljoprivrednog imanja, mijenja odnos tradicionalne seljačke obitelji prema nepoljoprivredi. Stabilnost koju neprekidni priljev novca od rada izvan poljoprivrednog gospodarstva daje mješovitom domaćinstvu, važan je i s drugih aspekata: on pomaže da se zadrži stanovništvo i u nepovoljnijim ruralnim zonama, održava socijalnu heterogenost i dinamiku koje su neophodan preduvjet razvitka, pa *part-time* poljoprivredu, naročito u razvoino zanemarenim ili za razvitak nepo-

voljnim ruralnim krajevima (brdsko-planinski krajevi, otoci, npr.), nacionalni interesi prepoznaju kao važnog čimbenika opstanka naselja i mogućeg prosperiteta.

Indikatori: veličina obitelji, sastav članova prema aktivnosti, odseljeni članovi i udaljenost odseljenih članova, autohtonost obitelji, unutargeneracijski i među generacijski odnosi među članovima domaćinstva, članovi zaposleni izvan poljoprivrede, udaljenost radnog mjesta, ostali izvori prihoda.

2 c) seoska zajednica

Seoska zajednica nije običan zbroj "malih" ruralnosti, seoskih obitelji; ona ih uvijek na svoj način okuplja, generalizira njihove osobitosti i tek onda ih predstavlja služeći kao svojevrsni most prema vanjskom svijetu, ali i štit, ako je potrebno, od bar nekih utjecaja tog svijeta. Tradicionalna seoska zajednica mijenja se pod utjecajem modernizacijskih procesa, rekonponira se što je naročito transparentno kad se promatra ili na drugi način istražuje seoska društvena struktura, ali i druge posljedice potprocesa modernizacije (deagrarizacije, urbanizacije, profesionalizacije u poljoprivredi, sekularizacije, integracije u globalni društveni sistem itd.). Broj seljaka i seljačkih obitelji vrlo se smanjio, mnogi seljani zapošljavaju se u izvanpoljoprivrednim djelatnostima, sve veći je broj doseljenika u selo, bilo da se u selu zapošljavaju ili su došli u selo samo stanovati (i živjeti), a rade u obližnjem gradu ili su umirovljenici. Poljoprivreda kojom se bave svi na određeni način (ali je zapravo malo poljoprivrednika) jedan je od zajedničkih nazivnika ruralne zajednice. U današnjem selu poljoprivreda nije značajan izvor prihoda za svaku obitelj: neke zaista žive isključivo od poljoprivrede, neke su tek dijelom egzistencijalno vezane uz prihod od obiteljskog posjeda, neke proizvode za svoje potrebe, neke se jedva u rekreacijske svrhe bave poljoprivredom. Gotovo u svim selima sramota je kad polje ili vrt ostanu neobrađeni, pa je to nekima jedini razlog za poljoprivredni angažman.

Indikatori: broj stanovnika, struktura pučanstva po dobi, spolu, djelatnosti, obrazovanju; funkcije u naselju, funkcije izvan naselja - s podatkom o udaljenosti, opremljenost naselja tzv. komunalnom infrastrukturom, povezanost naselja s bližom i daljom okolicom, općinskim, županijskim centrom te Zagrebom, itd.

B) o d n o s i

B a) odnos zemljišnih površina i poljoprivrede

Podesnost zemljišnih i geografsko-klimatskih uvjeta za poljoprivrednu proizvodnju najčešće je temeljni uvjet za povećanje naseljenosti određenog kraja. No, ovdje nismo mislili na taj tip odnosa između zemlje i poljoprivrede, iako to jest važno. Ovdje nas više zanima opseg korištenja poljoprivrednog zemljišta u poljoprivredne proizvodne svrhe (prehrambene i neprehrambene), odnos prema ostalim upotrebama zemljišta, zatim struktura vlasništva, broj poljoprivrednika po jedinici ukupne i korištene površine. Analiza ovih odnosa otkriva, među ostalim, stanje i smjer dosadašnjeg razvitka analiziranog područja, te osnove programa razvitka u budućnosti. Usporednom analizom nekih temeljnih demografskih struktura s "fizičkim" pretpostavkama kraja otkriva se razvojna perspektivnost pojedinih prijedloga.

B b) odnos zemlje i ostalih djelatnosti

Osim za proizvodnju hrane i drugih poljoprivrednih proizvoda, namjene zemljišta mnoge su i uglavnom u porastu u odnosu na poljoprivrednu namjenu. Različite su sheme razvrstavanja funkcija, odnosno namjena zemljišta. Ekološki usmjeren njemački autor Kuntze (1991) strukturira namjene na: socijalno-ekonomske (za orehranu, sirovine, otpad, te naselja, tvornice i ceste), ekološke (filtracijska - crpi-

lišta pitke vode, životni prostor), nematerijalna dobra (parkovi i izletišta, rezervati) (navedeno prema: Z. Racz, 1992: 109).

B c) odnos poljoprivrede i krajolika

Već smo kazali da sve u pejzažu što je koliko-toliko nadomak ljudima ima njihov pečat, dodir, pa se o prirodnom krajoliku može govoriti tek izrijetka. Na ovakvu situaciju utjecala je najviše poljoprivreda, ratarstvo na jedan, a stočarstvo na drugi način. Trajnost utjecaja ljudskog rada na krajolik velika je. Dugo nakon prestanka ljudskih djelatnosti pejzaž zadržava osobitosti čovjekova djelovanja.

B d) odnos ostalih djelatnosti i krajolika

Ovdje je posebno zanimljiv odnos između industrije i krajolika. Bez finijih analiza ne može se jednoznačno ocijeniti posljedice implantacije industrije u ruralni prostor. Mnogi su i aspekti s kojih se može promatrati industrija u selu. Bilo bi korisno kad bi se prigodom gradnje industrijskih pogona više pažnje posvećivalo i utjecaju na krajolik. Moguće je iz neposredna iskustva i puka promatranja reći da smještaj industrije u seoski pejzaž često odražava tek moć i neznanje lokalnih vlastodržaca, i da se teško u tome nađe malo sluha za sam pejzaž. Osjetljivost na probleme pejzaža još je mala, nedovoljna i uska.

U razvijenijem i osvještenijem susjednom svijetu svaki koncept revitalizacije manjeg ili većeg ruralnog prostora nužno sadržava aspekt zaštite pejzažnih vrijednosti kraja. Zaštitom krajolika, njegovim očuvanjem čuvaju se i slike koje su odseljeni ponijeli sa sobom, pa stupanj njihove vezanosti i osjećaj pripadnosti rodnom kraju ovisi i o tom elementu.

B e) odnos poljoprivrede i ostalih djelatnosti

Često se poistovjećuju selo i poljoprivreda iako objektivni pokazatelji jasno govore o ubrzanom "odlasku" poljoprivrede iz mnogih sela i seoskih domova pred naltom nepoljoprivrednih djelatnosti. Seljaka je sve manje, osobito seljaka tradicionalnijeg tipa, njegova proizvodnja sve više se oslanja na proizvode koji nastaju izvan seljačkog gospodarstva, njegova obitelj dnevno ovisi o nabavama u seoskoj trgovini. U donedavno poljoprivredničkoj obitelji novozaposleni su pretežito u iz-vapoljoprivrednim djelatnostima.

U selo ulazi nepoljoprivreda s dnevnim i godišnjim radnim ritmom posve drukčijim od poljoprivrednoga. Kompatibilnost poljoprivrede s ostalim djelatnostima često se ne uočava i premalo koristi za opći napredak obitelji i seoske zajednice. Prosječno mali zemljišni posjed u Hrvatskoj i golem broj malih gospodarstava ne osigurava ni egzistenciju, a ponajmanje prosperitet seljačkoj obitelji. Netko se mora zaposliti u nepoljoprivredi i osigurati koliko-toliko stalan mjesečni prihod. S druge strane, smanjena seljačka obitelj ne može se odreći pomoći ni jednoga člana u vrijeme poljoprivrednih radova.

Koegzistencija poljoprivrede i nepoljoprivrede već se ukorijenila u hrvatskom selu. Mješovitost prihoda, koja se pojavila u našim krajevima kasnije nego u Europi, uvjet je normalnog funkcioniranja seoskog domaćinstva. Slaba ponuda nepoljoprivrednog rada i često nerazumijevanje dvojne aktivnosti, a ponekad u nedavnim vremenima i političkih negativnih ocjena, nije omogućila da se taj društveni fenomen stabilizira i razvije, kao što se to dogodilo posvuda u svijetu gdje je obiteljska poljoprivreda osnovica nacionalne poljoprivrede.

Očekivati je da će ovaj tip domaćinstva ili ovaj tip života, zbog svojih nespornih prednosti naročito kad su u pitanju, s jedne strane, manja poljoprivredna gospodarstva i, s druge, vremena većih gospodarskih teškoća, zauzeti svoje mjesto u strukturi poljoprivrednih gospodarstava i nametnuti se agrarnoj politici, ali i općoj razvojnoj politici jer njihov značaj prelazi okvire poljoprivrede.

Na razini sela i većeg ruralnog područja djelomična poljoprivreda kao način da se opstane i ostane, da se ne iseli, važan je demografski stabilizator, pa zato njena uloga premašuje uski agrarni značaj. Nepochoprivrednici ili dvojno zaposleni ("seljaci-radnici") intenziviraju veze seoskih društava s okolicom, pridonose njihovoj otvorenosti utjecajima iz bliže i dalje okolice, svojim prosječno višim i raznolikijim obrazovanjem usložavaju društveni sastav ruralnog stanovništva, stvaraju jednu novu društvenu dinamiku i utječu na brže promjene ruralnosti.

* * *

Ekskluzivnost koju najčešće odseljeni pridaju vlastitom osjećanju pripadnosti svo-
me užem zavičaju, identifikacija koja je najjasnija s rodnim selom ili manjim provincijskim gradićem koji tek što je prerastao svoje seoske okvire, želja za povratkom, bar pod stare dane, sve to pokazuje snagu seoske sredine da ljude trajno veže i da svakoj "povezanosti" utisne pečat posebnosti.

Ruralna pripadnost opći je i stabilni društveni fenomen. Njene pojedinačne manifestacije su, međutim, uvijek "nove" i drukčije od svih ostalih ruralnosti.

literatura:

- Ana Barbič: Prema "novom" poimanju ruralnosti, *Sociologija sela*, 28 (1990), br. 109/110, str. 173-183.
Ruža First: O pojmu "seoske pripadnosti", *Sociologija sela*, 19 (1981), br. 73/74, str. 97-106.
Giovani Hoyois: Seoska pripadnost, *Sociologija sela*, 14 (1976), br. 51/52, str. 119-124.
H. Kuntze: Boden als Produktions - und Lebensrume. Mitteilungen d. Dt. Bodenkundlichen Gesellschaft, 1991, 63:9-17.
Zoltan Racz: Značaj tla u prirodnim i agroekosustavima i suvremeni problemi njegove zaštite, *Socijalna ekologija*, 1 (1992), br. 1, str. 105-118.
Philippe Lacombe: Mjesto višestruke aktivnosti poljoprivrednika u dinamici agrarnih struktura u Francuskoj, *Sociologija sela*, 19 (1981), br. 73/74, str. 155-165.
Vladimir Lay: Održivi razvitak i društvene promjene - prilozi rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka, *Socijalna ekologija*, 1 (1992), br. 1, str. 1-18.
Maja Štambuk: Stanovništvo i domaćinstva gradskih i seoskih naselja, *Sociologija sela*, 28 (1990), br. 107/108, str. 63-76.
Srećko Pegan: Planiranje industrije u ruralnim područjima Hrvatske, *Sociologija sela*, 29 (1991), br. 111/114, str. 85-90.

Maja Štambuk

From »old« rurality to »new«

Summary

The sense of belonging to the village develops and is demonstrated in very complex ways that are difficult to fully explain. In this article the author tries to systematize only some levels and components of rurality. On the material level she analyses how land, agriculture and landscape »produce« the force that the village creates and shapes rurality.

The second level essential in defining rurality is the social (and individual) level; the individual with his characteristics, roles, stands, physical features, followed by the family, and intertwined family connections. At the very end is the local social community — the village itself. To the network of immediate social relations can be added the network of more removed relations, and those with nonrural and non-peasant institutions and groups.

These dynamic interrelations and the relations all the factors have to the land, agriculture and the landscape create and express rurality as a very firm link between the individual and the community, between man and the environment, between work and life.

De »l' ancienne« vers une »nouvelle« ruralité

Résumé

L' appartenance au milieu rural est formée et se manifeste de façons très complexes et difficilement tout à fait explicables. Dans cet article l' auteur s' efforce de systématiser seulement quelques niveaux et quelques éléments de la ruralité. Au niveau matériel, elle analyse comment la terre, l' agriculture, le paysage »produisent« une force au moyen de laquelle le milieu rural créé et forme la ruralité.

Le second niveau nécessaire à la définition de l' appartenance au milieu rural est le niveau socio-(individuel) : l' individu avec ses caractères propres, ses rôles, ses positions, son état physique. Vient ensuite la famille, puis toute une chaîne de liens de parenté entrelacés. Tout à la fin c' est la communauté sociale locale — le village même. On peut aussi ajouter à ce réseau de rapports sociaux le réseau des relations à une plus grande distance également avec des institutions et des groupes à caractère non rural et non agricole.

Dans la dynamique de ces interrelations et rapports de tous à l' égard de la terre, de l' agriculture et du paysage se crée et se manifeste la ruralité en tant que lien très solide entre l' individu et la communauté, entre l' homme et l' espace, entre le travail et la vie.